

els dos subjectes. Altres aspectes tractats al llarg dels capítols del segon bloc són aquells que fan referència als conceptes de subjectivitat (els individus estudiats i l'investigador o investigadora tenen múltiples identitats segons les seves circumstàncies personals i el seu context) i de reflexivitat (l'investigador o investigadora és conscient de la seva posició —sexe, edat, nivell educatiu, classe social, etc.— en el procés de recerca i en els seus resultats), així com les qüestions relacionades amb el reconeixement de la parcialitat del coneixement o les repercussions ètiques de la recerca. Aquesta qüestió, la de l'ètica, és represa en el tercer bloc quan es tracta el tema de la discrecionalitat que ha d'assumir qualsevol recerca que basi els seus mètodes en les entrevistes personals, fent-ho a partir de mantenir l'anonimitat dels entrevistats i les entrevistades o canviant algun esdeveniment per evitar fer reconeixibles els subjectes d'estudi.

L'altre mètode estudiat és l'anàlisi textual (es considera «text» qualsevol producció cultural realitzada pels éssers humans que es pugui «llegir»), que és emprat, bàsicament, per la geografia postcolonial i pretén, en termes generals, ajudar a comprendre, per una banda, les diferents pràctiques discursives relacionades

amb els espais i els llocs que reforcen o resisteixen les estructures de poder i, per l'altra, les diverses representacions dels llocs i dels espais construïdes en la literatura (poemes, noveles, memòries, cartes, etc.), la documentació visual (fotografies, postals, pel·lícules, etc.), la pintura, etc. El tercer bloc tracta sobre la importància d'analitzar sistemàticament els textos, els discursos o les entrevistes en profunditat (es proposa per a aquest darrer l'ús del programa informàtic anomenat Atlas-ti) i es proposen formes alternatives al text per presentar els resultats obtinguts (pòsters, multimèdia, fotografia, vídeo, etc.).

Per acabar, recomanar, d'una manera especial, la lectura del llibre a aquelles geògrafes i geògrafs que, treballant des d'una perspectiva cultural, han rebut, alguna vegada, crítiques cap a la seva recerca per ser considerada «poc geogràfica». La seva lectura pot encoratjar-los a continuar treballant des d'una visió feminista, postestructuralista, no eurocèntrica, no elitista, entre d'altres, i continuar aportant noves idees i visions al coneixement geogràfic en aquest nou segle que tot just encetem.

Anna Ortiz Guitart

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Geografia
Anna.Ortiz@uab.es

GIL OLCINA, Antonio; MORALES GIL, Alfredo (eds.)

Causas y consecuencias de las sequías en España

Alacant: Caja de Ahorros del Mediterráneo i Instituto Universitario de Geografía, 2001, 573 p.

ISBN: 84-7908-600-9

El llibre neix amb l'objectiu de reunir en un únic document el conjunt d'aportacions que es van realitzar en el col·loqui que, sota el mateix títol del llibre, es va celebrar la primavera de l'any 2000 a la ciutat d'Alacant. L'objectiu del col·loqui era el d'aprofundir sobre les causes i les conseqüències de les sequeres a l'Estat

espanyol i tingué la intervenció d'experts en aquesta problemàtica, enfocada sota una permanent mirada geogràfica, atesa la pròpia formació dels autors. Ha estat editat pels prestigiosos catedràtics de geografia Antonio Gil Olcina i Alfredo Morales Gil, tots dos membres de l'Institut Universitari de Geografia vinculat a la

Universitat d'Alacant i propietaris d'una dilatada experiència en la recerca entorn de l'avaluació del cicle hidrològic i la gestió dels recursos hídrics. L'èxit de la trobada a Alacant i el seu reflex en el llibre és el resultat de la intenció reeixida de plantejar un enfocament global i representatiu dels diferents tipus de sequera que hi ha al territori espanyol i les conseqüències que permeten visualitzar la diversitat de les realitats territorials davant les possibles respostes als períodes crítics de manca d'aigua.

El contingut general del llibre insisteix en tres idees principals. Una primera seria la interpretació de la sequera com una manifestació recurrent de la realitat climàtica dels nostres entorns peninsulars. Al·lusions als estudis dendroclimàtics i a la consulta de documentació històrica demostren la normalitat de l'ocurrència intermitent de períodes secs al llarg dels segles i avancen els seus resultats territorials amb efectes trascendents sobre les activitats agropecuàries dominants i el desenvolupament de les societats, obligades sovint a abandonar les terres i emigrar cap a territoris amb menys exigències climàtiques. En el treball de José Maria Cuadrat es fa esment d'una important etapa migratòria gallega cap a l'Amèrica del Sud durant la persistent anomalia pluviomètrica de principis del segle XX. Al mateix temps, el professor Antonio Gil Olcina reconstrueix les grans sequeres històriques del sud-est peninsular, amb el buidatge de fonts documentals antigues, reveladores de les estretes i seculars relacions entre el medi i la societat, per tal de contribuir a un coneixement més gran de les manifestacions climàtiques ibèriques, moltes vegades determinants en els canvis de les formes d'organització espacial.

Una segona idea és la lectura de la sequera com un fenomen físic que ràpidament trasllada la responsabilitat de la seva caracterització a la conducta antròpica, a la implicació dels col·lectius socials i a la intervenció dels agents polítics i

econòmics que gestionen els usos de l'aigua i decideixen la disponibilitat hídrica. Un dels treballs més representatius d'aquesta idea és el d'Alejandro Pérez Cueva, on concep les sequeres de la regió valenciana com un fenomen fonamentalment antròpic, amb unes formes d'organització territorial molt sensibles a les anomalies pluviomètriques i al dèficit hidrològic. Respon a un escenari on conflueixen múltiples aspectes de la climatologia i de la geografia humana.

Una tercera i darrera idea és que les aportacions de diversos treballs del llibre enriqueixen els plantejaments de la geografia ambientalista recent amb un conjunt de notes sobre la relació entre les característiques naturals de la sequera i les seves implicacions socials i territorials. D'aquesta manera, s'exigeix un coneixement de les característiques bàsiques de cada regió per entendre i definir un llinar geogràfic —proposat per Jorge Olcina Cantos— que delimiti les situacions crítiques des d'on es puguin percebre les possibles conseqüències territorials que pot comportar una reducció en la disponibilitat hídrica. Així, es necessita diagnosticar els tipus d'activitats econòmiques i la magnitud de l'elasticitat de la demanda d'aigua vinculada a les possibilitats de la seva oferta segons les mesures estructurals i conjunturals que s'adoptin, les quals determinaran la intensitat, la durada, l'estacionalitat i la localització de la sequera.

El llibre consta de divuit treballs que es podrien agrupar en tres blocs temàtics, formalment no delimitats. Un primer bloc agrupa tots aquells treballs que defineixen, des d'un punt de vista teòric i aplicat a escala peninsular, el concepte de sequera. És el cas del treball de Jorge Gil Olcina, que zonifica l'esdeveniment de la sequera pel conjunt del territori espanyol, acotant tres tipus de sequera meteorològica. La mateixa posició meridional de la península Ibèrica dins la zona de circulació general atmosfèrica de l'oest atrau l'estacionalitat de les aproximacions anti-

ciclòniques i allunya la possibilitat de precipitacions. La irregularitat orogràfica i l'exposició zonal de la península Ibèrica condiciona les variades distribucions espacials de la indigència pluviomètrica amb unes àrees meridionals més sensibles, però prèviament adaptades a la durada del fenomen i, d'altres, als marges septentrionals, molt vulnerables a la intensitat d'aquestes anomalies pluviomètriques. En aquest context, l'autor destaca la importància de considerar la component humana en la identificació de la problemàtica de les sequeres.

Un segon bloc ja concreta àmpliament casos específics de sequeres ordinàries i, en alguns casos, extraordinàries dins el territori espanyol. José Querada Sala, en el seu treball «Situaciones atmosféricas de sequía en la Fachada Oriental de la Península Ibérica» incideix en els orígens atmosfèrics de la sequera i planteja la necessitat de cobrir els reptes de la climatologia mediterrània per diagnosticar aquestes realitats i avançar en la recerca de les tendències en el funcionament local de les pulsacions atmosfèriques lligades als mecanismes planetaris que regeixen la circulació general. En el treball ja mencionat d'Alejandro Pérez Cueva, «Las sequías en tierras valencianas», s'analiza la importància de la component antropològica dins les sequeres a la regió valenciana, singular en l'aprofitament compartit de l'aigua entre les reserves subterrànies i superficials, fet que facilita una elasticitat més gran de l'oferta hídrica, amb la possibilitat de proporcionar subministraments mínims d'aigua en moments de crisi per a la majoria d'activitats. La rigorositat de l'exposició per part de l'autor permet llegir els principals elements naturals i socials que intervenen en l'extensió de les sequeres i convida a buscar similituds en altres àmbits territorials de la península Ibèrica. La conca del riu Segura, radiografiada per Francisco López Bermúdez i Francisco Alonso Sarrià a «Aridez y sequías en la Cuenca del Segura», és el màxim expo-

nent espanyol com a regió hidrogràfica deficitària. El desequilibri continuat entre els recursos hídrics disponibles i les demandes es remunta, sens dubte, a indicacions climàtiques, però ahora, i insinuat breument pels autors, a un desajustament entre la capacitat del medi per oferir l'aigua necessària i les pressions humanes, insostenibles i poc conciliades amb la realitat ambiental d'aquest espai. La determinació climàtica en la normalitat de la sequera, sobretot a les influències mediterrànies, és avalada pel decàleg que proposa Javier Martín Vide per descriure el comportament extremat, variable, irregular i concentrat de la precipitació a la conca occidental mediterrània. La seva aportació transmet l'evidència de la complexitat del fenomen amb disparitats espacials molt acusades per uns factors permanents que descriuen la geografia mediterrània, principalment el relleu i el mar. Fernando Molinero Hernando examina el cas de Castella i Lleó, una societat d'arrelament agrari que gaudeix de grans extensions de conreus de secà, molt sensible al repartiment estacional de la precipitació. L'autor ens introdueix en el complex escenari de la sequera agrícola a partir d'apreciacions conceptuals i una acurada anàlisi pràctica de la regió del Duero, amb estudis que mesuren les desviacions entre la precipitació i els rendiments de determinats cultius. L'autor conclou la seva intervenció amb una sentència que resumeix l'estat actual de l'ordenació dels recursos hídrics a Castella i Lleó, aplicable a altres àrees del país: «Tiene agua, tiene medios técnicos y tiene una agricultura evolucionada. Falta una gestión más eficaz de sus recursos hídricos para superar los períodos coyunturales de sequía» (p. 276). I és que, emparats per una suposada eficiència, per les presumibles possibilitats hidrològiques i per l'a-fany productiu, s'han desenvolupat i s'estan desenvolupant polítiques de gestió hídrica errònies que basen els seus fonaments desgastats en l'oferta de l'aigua per

avançar noves expectatives econòmiques que el mateix medi no serà capaç d'admetre. José Creus Novau i María Fernanda Pita López tracten la problemàtica de les sequeres a la vall de l'Ebre i a la conca del Guadalquivir, respectivament, a partir del càlcul de les seqüències seques i la identificació de les seves conseqüències sobre el substrat socioeconòmic que sosté cada regió. La seva lectura ens recupera la reflexió ja proposada —i que acompanya la majoria dels articles— sobre la dificultat de cercar solucions a la problemàtica de la sequera quan el grau d'exigència humana se situa per sobre de les possibilitats del recurs al qual, escriu Creus, «[...] se le exige un grado de regularidad y disponibilidad no acordes con los ritmos que marca la naturaleza» (p. 257). El treball de María Victoria Marzol Jaén analitza el cas de les sequeres a les Illes Canàries, també amb unes manifestacions espacials molt disperses dins el mateix arxipèlag, que requereixen un enfocament singular del problema a partir de propostes que han d'ajustar-se a les limitacions físiques del territori. L'autora recorre més a deficiències tecnològiques per un mal funcionament de les dessaladores que no pas a unes deficiències pluviomètriques per justificar les inusuals restriccions en l'abastament d'aigua en aquesta regió.

Un tercer bloc de treballs tracta uns altres aspectes relacionats amb l'esdeveniment de les sequeres, com serien la formulació de propostes d'actuacions davant el fenomen, el seu tractament en els mitjans de comunicació, l'enfocament geogràfic del fenomen i una reflexió sobre la validesa de l'actual model de planificació hidràulica. Un exemple en seria el treball de Francisco Calvo García-Tornel, el qual es preocupa per la necessitat de millorar en els models de gestió de la sequera, un fenomen que s'agreuja i, alhora, s'oculta en les iniciatives que volen corregir el «desequilibri hidrològic» amb ordenacions hidràuliques que interpreten la sequera com una contingència superable, però

sempre dins el context general on es desenvolupa la política de l'aigua. La incorrecció d'aquests plantejaments polítics assessora l'autor per aplicar encertadament l'adjectiu «normal» a la sequera i fer més explícit l'agreujament de la problemàtica als nostres entorns amb desajustaments continuats i negatius entre recursos i demandes, relació cada vegada més sensible a la manifestació pluviomètrica, la qual posa en evidència les debilitats del sistema. Els professors Alfredo Morales Gil i Antonio Rico Amorós aporten la seva acreditada experiència a enfocar el tractament de la sequera des del punt de vista de l'esgotament de l'aigua com a recurs i de la necessitat d'optar per unes alternatives estructurals i no convencionals, com ara la reutilització d'aigües residuals, per al seu aprofitament més adequat i sostenible. El segon autor concreta el cas de la sobreexplotació creixent dels aqüífers a la Submeseta Sud, identificant sobretot les conques hidrogràfiques dels rius Tajo i Guadiana. L'escassa coincidència temporal en les necessitats dels diferents usos distingeix una sèrie de percepcions de la sequera molt variables. Moltes vegades els mitjans de comunicació transmeten aquests missatges com a informació que, en alguns casos, afavoreix una sensibilització social davant el problema, però que, en d'altres, avança situacions d'alerta poc convenientes i prematures. Manuel Toharia Cortés sintetitza, a «Las sequías en los medios de comunicación», el paper dels mitjans periodístics en la difusió de la informació climàtica, de l'expressió extrema de les conductes ambientals i les seves conseqüències sobre la societat.

El llibre conclou amb un article de Jesús García Fernández que conté unes reflexions sobre la sequera com a fet geogràfic, i que recull molts dels enfocaments plantejats, fidels a la pròpia formació geogràfica dels autors. Tanca la publicació un exhaustiu recull bibliogràfic.

La multiplicitat de factors i agents implicats en la problemàtica de les sequeres

res a la península Ibèrica exigeix la publicació de llibres com aquest, que recullin investigacions que ajustin a una escala regional —concretades per exemple en les conques hidrogràfiques— l'aplicació de la diversitat metodològica per identificar els episodis secs i les seves conseqüències en la disponibilitat dels recursos hídrics que han de satisfer les necessitats de cada territori. Ara per ara, no existeix cap estudi general sobre la seva caracterització a l'Estat espanyol, ja amb poc suport per l'escassa atenció presa a la sequera des del *Libro Blanco del Agua*, amb identificacions incompletes dels períodes secs i només una breu dedicació dins la diagnosi que avalua l'estat actual

de l'aigua al territori espanyol. En definitiva, les diverses consideracions plantejades pels autors del llibre, totes fetes des d'una perspectiva eminentment geogràfica, es presenten com a molt vàlides i encertades per entendre la sequera i la seva complexitat, la qual exigeix un reconeixement de les realitats climàtiques, hidrològiques i de funcionament territorial que la geografia és capaç de sintetitzar i transmetre amb rigor.

Carles Bayés i Bruñol

Universitat de Girona

Departament de Geografia, Història i

Història de l'Art

carles.bayes@udg.es

ORTEGA VALCÁRCCEL, José

Los horizontes de la geografía. Teoría de la geografía

Barcelona: Ariel, 2000, 604 p.

ISBN 84-344-3464-4

Un nuevo lugar para la geografía

Hace algún tiempo, en la revista *Ería*, fue publicado nuestro primer comentario sobre la obra de J. Ortega Valcárcel, *Los horizontes de la geografía*. En contra de lo que ha sido norma en la geografía española, en el momento de escribirlo considerábamos que es necesario seguir las principales novedades bibliográficas que aparecen en el mercado, valorarlas con libertad e iniciar un debate sobre el contenido de las mismas, como forma de darles la importancia que merecen y de plantear sus fortalezas y limitaciones. Por eso acordamos realizar un comentario largo sobre este auténtico tratado de teoría e historia de nuestra disciplina, y otro más breve dejando pasar cierto tiempo, que es el que presentamos ahora.

Por lo que se refiere a esta recensión, se debe señalar que el título elegido se asemeja intencionalmente más a otra obra de la misma temática traducida al castellano a mediados de la década de los 1990¹, ya que de este modo podemos avanzar dos ideas. La primera referida a las similitudes entre los dos libros. Ambos parten de la filosofía de la ciencia para organizar los enfoques de la geografía en tres grandes grupos: empírico-analíticos, subjetivistas-idealistas y racionalistas dialécticos o críticos, según una clasificación formulada por J. Habermas. Además, en los dos textos se rechaza el modelo kuhniano del cambio científico, los saberes espaciales y territoriales anteriores al siglo XIX se incluyen en sus aproximaciones, se otorga una notable importancia a la institucionalización universitaria de la

1. UNWIN, Tim, *El lugar de la geografía*, Madrid: Cátedra, 1995.